

Pissirýjur og barnamold

**Hallgerður
Gísladóttir
skrifar**

Í BERNSKU MINNI VAR MAMMA SÍ OG Æ að segja stuttar skemmtisögur um fólk sem hún þekkti í uppvexti sínum. Ein var um Bínu frænku, skrítna skrúfu, sem var eitthvað uppsigð við húsmóðurina þar sem hún dvaldi og svo komu heldri gestir. Bína gekk á undan í bæinn með háværru ræðu svohljóðandi: „Það er lagið á því, óbreitt yfir öll rúm nema rúmið mitt, óhellt úr öllum koppum nema koppnum mínum og pissirýjurnar hangandi upp um alla baðstofu.“

Ég velti mikið fyrir mér þessum pissirýjum sem héngu upp um alla litlu baðstofuna í Skálateigi og áttáði mig ekki á því fyrr en seinna að þetta voru barnableiur. Þær hétu semsé oftast pissirýjur eða pissituskur í gamla daga og sumir kölluðu þær leppa. Ég heyrði ekki talað um bleiur fyrr en ég var orðin full-orðin sagði eynfisk heimildarkona fædd 1911.

Orðið bleia mun vera komið úr dönsku, og elsta dæmið um það í ritmálssafni orðabókar Háskóla Íslands er úr ritinu *Barnfóstran. Fyrirsögn handa alþýðu um rjetta meðferð á ungbörnum eftir J. Jónassen*, sem hér kom út árið 1888.

Árið 1963 sendi þjóðháttadeild spurningaskrá til aldraðra um fæðingar og ungbarnaumönnun. Eitt-hundrað tuttugu og eitt svar barst og hætt er við að 2000 ungbarnamæðurnar myndu blána í framan við að heyra um ýmislegt sem aldamótakonurnar þáverandi brúkuðu.

Kona úr V-Skaftafellssýslu, fædd nokkru fyrir aldamótin 1900 sem kallaði bleiur „barnsleppa“ sagði eftirfarandi um rúm ungbarna:

„Neðst í vöggunni var segltuska, boldang. Þar ofan á var gott hey. Ofan á því var strigi, og ofan á honum vaðmálsstykki eða lök, og fyrir bleiur voru notaðar tuskur úr einhverjum efnum, t.d. sængurverum eða gömlum fötum. Þær voru kallaðar barnsleppar. Segleppurinn var kallaður bos. Á hann var látin heit aska. Mamma mín skipti oft á öskunni, en heyinu sjaldnar, líklega mánaðarlega. Guðsorðabók var lögð í vögguna, svo ekki yrði skipt um barnið.“

Það var einmitt algengt að bleiur, barnsdulur, barnsleppar eða pissirýjur væru úr einhverju aflóga taui, sængurfötum eða nærfatnaði. Gömul millipils þóttu sérstaklega hentug enda notuð föt mýkri og þjállí. Þetta var fyrir daga bleiugassins sem nú hefur vikið fyrir pappírsbleiur, en í millitíð voru bleiur oftast úr flóneli eða „loðtaui“ eins og einn heimildarmanna nefndi það. Þær voru brotnar í þríhyrnu sem barnið var lagt á, eitt hornið brotið upp á milli fótanna, hin tvö ýmist vafin um lærin efst eða utan um rassinn.

Þvottur og hirðing á bleiur var mikið bras fyrir daga þvottavéla, þar sem stutt var á milli ungbarn-

anna og kannske gaf ekki þurrk dögum og jafnvel vikum saman. Reynt var að þurrka bleiur á grindum yfir hlóðunum og mér er minnisstæð saga úr gögnum þjóðháttadeildar um konu sem herti á bleiupurrkuninni þegar í nauðir rak með því að vefja bleiur um sig innanklæða og sitja með þrjónana sína á hlóðarsteini að næturlagi.

Sjálf man ég eftir löngum stundum niðri við ána heima árið 1959 við að skola gasbleiur af tveimur yngstu systur mínum, en árið var á milli þeirra. Þær prýddu síðan girðingarnar meðfram ánni á löngu bili í þurrkum.

Á þeim dögum notuðu allar ungbarnamæður naflabindi. Það var nálægt 10 sm breiður og 70-80 sm langur renningur úr „loðtaui“ sem var vafið utan um barnið um naflann og fest með bendli. Þetta var haft á börnunum þangað til naflinn var gróinn. Talað var um að börn gætu grátid út á sér naflann, ef þau grétu mikið enda var hann vel passaður.

Þegar barn var reifað var fyrst fótafeiti borin í kringum naflann, svo var vel soðin léreftsræma eða bómull látin undir naflastrenginn og síðan naflabindið, sagði heimildarkona af Vestfjörðum.

„Ég man þegar ég var pínulítill, að ég sá konu búa um nafla á nýfæddu barni. Hún setti smáþjötlu með gati í miðjunni yfir naflann, skóf þar í lítinn hvítasykur og vafði naflabindinu yfir,“ sagði önnur. Fótafeiti sem var feiti af sviðalöppum og sykurskaf á eymsli hafa víst komið áður við sögu í pistlum mínum.

Börn voru oft þvegin með fjörusvampi sem hirtur var og hreinsaður í þeim tilgangi og gjarnan kallaður njarðarvöttur eða sjávarfroða. Þau voru yfirleitt signð þegar skipt var á þeim. Höndin var látin nema við andlit og brjóst, og sagt: Ég signi þig í nafni Guðs föður, sonar og heilags anda – þennan dag, ef það var um morgun, en ef það var signað kvöldi, þá var sagt, þessa nótt og alla tíma. Eða að sagt var um leið og maður bar hendina að enni barnsins: Í nafni Guðs, föður, svo færði maður hendina á brjostið og bætti við sonar, síðan var hendin lögð á sitt hvora kinn þess og bætt við, anda heilags. Sumir luku þessu með því að segja: Góðir englar verndi þig. Ungbörn virðast hafa verið signð og blessað yfir þau við öll möguleg og ómöguleg tækifæri. Að sögn aldamótakonunnar úr Arnarfirði var þar gamall siður að ljósmóðirin stryki blóðið fram af ljósmóðurskærunum með þumli og vísifingri hægri handar, þegar hún var búin að klippa sundur lækinn og binda fyrir naflastrenginn, og setti blóðkross á enni og brjóst á barninu.

En hvað var notað á ungbörn til varnar því að húðin roðnaði og veiktist áður en til þess gert barnatalkúm fór að fást í apótekum? Hveiti eða kartöflu-

mjöl sögðu margir. Kartöflumjöl þótti þurrka betur en hveiti. Enn eldri eru barnamold, barnaaska og fleira af því tagi. Nefnt var að gamlar konur hefðu lumað á grasa-smyrslum sem mátti nota í þessu skyni. Alabasturssteinn og krít voru keypt í verslunum og skafin niður til þessara nota.

„Fyrir löngu sagði mér gamall maður, sem nú er látinn, að hann hefði séð móður skipta á barni sínu, og hún hefði kusað á það úr þurru torfusnepli,“ sagði kona úr Rangárvallasýslu, fædd 1907. Eyfirsk heimildakona segir:

„Ég heyrði stundum minnst á að það hefði verið notuð barnamold, en vissi aldrei hvað það var. Ég hringdi í frænku mína rúmlega áttæða, en hún var ljósmóðir og spurði hana um þetta. Hún sagði, að þetta mundi hafa verið fínt ryk, sem safnað hefði verið í eldhúsbítum. Þá hef ég heyrt að notaður hafi verið kerlingareldur. Svo veit ég að notuð var aska af skraufþurru og veðruðum hrossataðskögglum. Krakkar voru látin safna þessu út um hagann á sumrin,

þegar þurrt var. En askan varð snjóhvít, sallaflin og dúnmjúk, og mátti varla anda á hana, svo hún ryki ekki upp í loftið. Svo eftir að kartöflumjöl fór að flytjast inn, var það held ég nokkuð almennt notað þangað til barnapúður og talkum fór að fást.“

Menn eru ekki alveg sammála um hvað orðið barnamold þýddi, en fleiri nefna að ryk af eldhúsbítum og kerlingareldur (fýsiveppur) hafi verið nýtt í þessu skyni. Kona frá Norð-Austurlandi telur að barnamoldin hafi verið sérstök tegund af eldfjallaösku, þetta var kísilduft sem víða er til í mold segir annar og kona af Ströndum segir:

„Barnamold var gráleitur leir, myndaður af kísilskeljum örsmárra þörungum. Leirinn, sem finnst víða í tjarnarstæðum var tekinn og þurrkaður á pönnu yfir eldi; varð hann þá hvítgulur og afar fín og mjúkur. Þessi aska var svo geymd á þurru stað og notuð til þess að bera á börn. Hér var þetta duft almennt notað fram yfir aldamót.“

Enn ein telur að barnamold hafi verið græðandi jurtir sem voru þurrkaðar og svo

muldar í duft. Þingeyingur fæddur 1880 segir:

„Lengi vel var brúkuð barnamold sem kölluð var ... Hér fyrrum var víða tekinn mór til eldsneytis. Þá komu upp úr ruðningi leirrendur, gamalt öskufall. Þegar það þornaði varð það hvítt og kallaðist barnamold.“ Hann segir að barnamoldin hafi reynst mun betur en hveiti og skafin krít, sem einnig var notuð og margir nefna hér til sögu.

Fleiri nefna ljós lög í jörð og leir. Þá er sagt að fátækasta fólkið hafi notað móösku. Jarðfræðingar skilgreindu snemma orðið barnamold sem kísilgúr (skeljar kísilþörungum) í jarðvegi og vísast hefur það verið algengasta jarðefnið sem menn notuðu til húðverndar á ungbörn. Orðið virðist þó, eins og oft verður, að einhverju leyti hafa verið haft um efni af ýmsu tagi til að bera á börn, rétt eins og orðið barnapúður var seinna notað um slíkt duft af ýmsum tegundum.